

ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับการจัดการความขัดแย้งของชุมชนควนโส**
Restorative Justice and Conflict Management of Khuan So Community

อุทัย ปริญญาสุทินันท์*

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

Utai Parinyasutinun*

Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษายุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับการจัดการความขัดแย้งของชุมชนควนโส ตำบลควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา โดยใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ และกลุ่มชาวบ้านทั้ง 11 หมู่บ้าน ตลอดจนใช้การสนทนากลุ่มและการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนมีหลายคู่กรณี ทั้งระหว่างชาวบ้านในชุมชน ระหว่างคนในและคนนอกชุมชน และระหว่างรัฐกับชุมชน โดยมีความขัดแย้งทั้งในระดับที่แสดงออกและไม่แสดงออก รวมถึงความขัดแย้งที่อยู่ในระดับความคิด โดยที่มาของความขัดแย้งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรของชุมชนทั้งในมิติการใช้ประโยชน์ที่ดิน การทำประมง และการใช้ทรัพยากรจากป่าเสม็ด ซึ่งทุกมิติมีความเชื่อมโยงกัน ทั้งนี้ชุมชนมีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งตั้งแต่ใช้การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยอาศัยระบบเครือญาติและผ่านคนกลางซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือและไว้วางใจกัน ส่วนความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและรัฐ ยังคงเป็นความขัดแย้งที่ต้องร่วมกันหาแนวทางผสมผสานความร่วมมือเพื่อการจัดการทรัพยากรของชุมชนต่อไป

อนึ่ง เมื่อความขัดแย้งเกิดขึ้น หากสังคมยึดหลักแนวคิดสมานฉันท์ที่มีหลักการคิดเชิงบวก มุ่งแก้ปัญหาความขัดแย้งเพื่อให้เกิดการฟื้นฟูสัมพันธภาพระหว่างคู่กรณี หรือการยอมรับเข้าใจซึ่งกันและกันอย่างมีความเอื้ออาทรและมีความเมตตา ย่อมเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการพัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในชุมชนได้

คำสำคัญ : ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ การจัดการความขัดแย้ง ชุมชนควนโส

* ผู้ประสานงานหลัก (Corresponding Author)

e-mail: utaiparinyasutinun@hotmail.com

**งานวิจัยเรื่องนี้ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากกองทุนสนับสนุนงานวิจัย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Abstract

This qualitative research aimed to investigate the implementation of restorative justice to conflict management of Khuan So community, Khuan So sub-district, Khuan Niang district, Songkhla province. In-depth interviews, along with group discussions and participatory/non-participatory observations, were conducted with community leaders, local government officials, and residents of eleven villages. The results of the research revealed conflicts between several different parties : between people in the community, between people in the community and people from outside, and between the government and the community. Some of the conflicts were at the level that they were expressed, while others were not, including conflicts of ideas. The causes of most conflicts were associated with community resources in the dimensions of land use, fishing, and making use of resources from the Melaleuca forest. All these dimensions were connected. The conflict management style used by the community was negotiations through kinship and respected and trusted mediators. However, conflicts between people in the community and the government remained to be resolved mutually, and cooperation in community resources management was necessary.

In addition, it seems when a conflict emerges, if the society holds on to a positive concept of compromise that rehabilitates relationships between the conflicted parties, or mutual understanding with caring and merciful attitudes, then there can also be a way to develop a process of restorative justice in the community.

Keywords : restorative justice, conflict management, Khuan So community

บทนำ

ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของชุมชนเปรียบเสมือนการซ่อมปะสายใยสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้ยึดโยงแนบแน่นและเป็นการเสริมพลังชุมชนให้เข้มแข็ง โดย Satayanurak, (2010) ได้กล่าวไว้ อย่างน่าสนใจว่า สังคมไทยปัจจุบันกำลังขาดวัฒนธรรมทางความคิดที่จะช่วยจำกัดหรือควบคุมความสัมพันธ์ของคนไม่ให้ดำเนินไปสู่สภาวะของการเอารัดเอาเปรียบอย่างปราศจากขอบเขต และสามารถสร้างความสัมพันธ์กันในมิติต่างๆ ด้วยหัวใจที่เข้าใจคุณค่าและความหมายของการอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมทางความคิดในเรื่อง “ความยุติธรรมทางสังคม” หรือวัฒนธรรมทางความคิดในเรื่อง “สิทธิ” หรือวัฒนธรรมในเรื่อง “ชุมชน” ก็ตาม

กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ ปรัชญา แนวคิด และกระบวนการปฏิบัติต่อความขัดแย้ง มุ่งสร้างความตระหนักต่อความขัดแย้งหรือความเสียหาย การเยียวยาความเสียหายและความสัมพันธ์ของ คู่กรณีและสร้างแผนความรับผิดชอบหรือข้อตกลงในการนำไปสู่ความสมานฉันท์ในสังคม (O'Neill, 2009) โดยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มีนัยยะสำคัญที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปด้านความ ยุติธรรมในรอบสามทศวรรษที่ผ่านมา และมีแนวโน้มที่จะมีการนำมาใช้ในกระบวนการยุติธรรมของหลาย ประเทศทั่วโลกอย่างแพร่หลาย เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ในบริบททางการเมืองและสังคมที่หลากหลาย โดยเกิดขึ้นภายหลังการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูประบบยุติธรรมในแอฟริกาและลาตินอเมริกา (Frederiken, 2005)

การศึกษาระบบยุติธรรมของชุมชนที่จัดการผ่านระบบคิด กฎเกณฑ์ จารีต ความเชื่อและคุณค่า ของชุมชนตามวิถีความยุติธรรมของชุมชนในแต่ละวัฒนธรรมนั้น ก่อให้เกิดองค์ความรู้ในด้านดังกล่าว ได้เป็นอย่างดี โดยวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนของสังคมไทยย่อมมีระบบคิดตามหลักศรัทธาของชุมชนที่มี วิถีการสร้าง ความยุติธรรมแตกต่างกันไป ดังที่ Musa (2007) ได้กล่าวถึงวิถีความยุติธรรมตาม หลักศรัทธาของชาวไทยมุสลิมว่า ศาสนาอิสลามไม่สนับสนุนการแตกแยก แต่เน้นให้ฝ่ายที่ขัดแย้งกลับมา ประองตองคืนดีกัน หรือกรณีศาสนาคริสต์ดังสังเกตได้จากพิธีสารภาพบาปเพื่อให้เกิดการสำนึกผิด การเยียวยาความเสียหายให้กลับคืน การฟื้นฟูความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และการเข้าถึงคุณค่าความเป็น มนุษย์ (McLaughlin, et al., 2003) ดังกรณีตัวอย่างชุมชนคลองนาทับ ตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัด สงขลา ซึ่งเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น ชุมชนสามารถเจรจาไกล่เกลี่ยได้โดยยึดหลักจารีต ความสัมพันธ์ส่วนตัว และระบบเครือญาติ (Bendem-Ahlee, 2012; Bendem-Ahlee & Parinyasutinun, 2010) และจากตัวอย่างวิถีศรัทธาของชุมชนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนในการใช้จารีตหรือ หลักความศรัทธา ตลอดจนข้อตกลงที่เกิดจากการกำหนดขึ้นโดยชุมชนเอง

ชุมชนควนโส นับเป็นอีกหนึ่งชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตอนล่างที่มีทรัพยากรอุดม สมบูรณ์ทั้งประมง ป่าไม้ และเกษตรกรรม ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งสร้างความปรองดอง ให้กับชุมชนและการอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ ทั้งนี้ ชุมชนในตำบลควนโส อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา มีหมู่บ้านจำนวน 11 หมู่บ้านชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพที่เชื่อมโยงกับแหล่งทรัพยากรที่มีในชุมชนทั้ง การทำประมง การหาของป่าจากป่าเสม็ดซึ่งเป็นป่าผืนใหญ่อุดมสมบูรณ์ที่สุดของจังหวัดสงขลา และ การทำเกษตรกรรม เช่น ทำนา ปลูกผัก และผลไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแตงโมซึ่งขึ้นชื่อว่า มีรสชาติดี เป็นต้น (Tambon Khuan So Administrative Organization, 2006) ปัจจุบันความขัดแย้งอันเกิดจากประเด็น ปัญหาทั้งที่เป็นความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือด้านอื่นๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ควนโสก็ยังคงมีอยู่ ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้น การจัดการความขัดแย้งโดยชุมชนเพื่อสร้างความยุติธรรม ให้กับชุมชน จึงเป็นสิ่งที่ผู้เขียนสนใจศึกษาว่า ชุมชนมีกระบวนการหรือจารีตในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง และสร้างความสมานฉันท์อย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นข้อมูลแบบอย่างให้ชุมชนอื่นๆ ได้นำไปใช้ประโยชน์ในการสร้าง ความสมานฉันท์ในชุมชน ก่อให้เกิดพลังชุมชนที่เข้มแข็งเพื่อต่อสู้กับอำนาจภายนอกและแทรกซึมคุกคาม

อำนาจรัฐอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนอาจนำไปสู่การสร้างวาทกรรมลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรมให้กับสังคม คือนำอำนาจสู่ชุมชนที่เป็นจริงในอนาคต และนำไปสู่ชุมชนที่เป็นสุขภายใต้วิถีชุมชนซึ่งดูแลและจัดการทรัพยากรและความขัดแย้งโดยชุมชนเอง

วัตถุประสงค์

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมเชิงสมานฉันท์กับการจัดการความขัดแย้งของชุมชนควนโส ตำบลควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ผู้นำชุมชนเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ และชาวบ้านทั้ง 11 หมู่บ้าน จำนวน 42 คน ตลอดจนใช้การสนทนากลุ่ม (Group discussion) กับชาวบ้านกลุ่มละ 3-5 คน ซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นและการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participatory and non-participatory observation) ทั้งนี้ในการสังเกตแบบมีส่วนร่วมทั้งจากการร่วมประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน และการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ส่วนการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมจะเป็นการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ลักษณะพื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งด้านต่างๆ และเพื่อความน่าเชื่อถือของข้อมูลจึงได้ลงพื้นที่ต่างเวลาและเหตุการณ์ ขณะที่ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) เป็นหลักในการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัย

จากการศึกษาได้ข้อค้นพบกรณีความขัดแย้งในมิติต่างๆ ทั้งการใช้ประโยชน์ที่ดิน การทำประมง และการใช้ทรัพยากรจากป่าเสม็ด ซึ่งแต่ละประเภทก็มีวิธีการแก้ปัญหาที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันไปดังรายละเอียด

กรณีความขัดแย้งในมิติการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ตั้งกรณีความขัดแย้งระหว่างชาวนากับควาย ชุมชนควนโสในอดีตเลี้ยงควายกันเป็นจำนวนมากโดยเฉลี่ยรายละ 100-200 ตัว ทว่า ปัจจุบันชาวบ้านที่เลี้ยงควายลดน้อยลง เนื่องจากทุ่งหญ้าจำนวนมากได้เปลี่ยนไปเป็นสวนยางพาราหรือสวนปาล์ม อย่างไรก็ตาม อาชีพนี้ยังคงพบได้ในพื้นที่หมู่ที่ 10 บ้านไต้ โดยมีจำนวนผู้เลี้ยงประมาณ 5 ราย ล้วนมีรูปแบบการเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ ผูกควายจึงเข้าไปเหยียบย่ำในแปลงนาได้ (ภาพที่ 1) ด้วยเหตุนี้ ควายจึงกลายเป็นสาเหตุหนึ่งของความขัดแย้งในชุมชนเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นการตอบโต้ของชาวนาและคนเลี้ยงควายมีความแตกต่างกัน โดยฝ่ายชาวนาจะใช้วิธีการแก้ปัญหาด้วยการใช้อาวุธปืนไล่ยิงฝูงควายด้วยอารมณ์โกรธ และเมื่อควายของอีกฝ่ายตาย ระดับความขัดแย้งก็เพิ่มความรุนแรงขึ้น

ภาพที่ 1 ฝูงควายขณะเหยียบย่ำแปลงนา

การระงับข้อพิพาทของคู่อรินี้จึงต้องเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ย โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้ไกล่เกลี่ยตามลำดับ ซึ่งหากผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันไม่สามารถไกล่เกลี่ยได้ก็ต้องอาศัยเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งผลการไกล่เกลี่ยคือ ยอมความต่อกันโดยต่างฝ่ายชดใช้ค่าเสียหาย เจ้าของที่นาก็ชดใช้ค่าเสียหายตามมูลค่าของควาย ส่วนเจ้าของควายก็ชดใช้ค่าเสียหายตามมูลค่าของข้าวที่ควายกิน ซึ่งหากพิจารณาในด้านมูลค่าของค่าเสียหายแล้วเห็นได้ว่า ควายแพงกว่าข้าว และหากไม่อยู่ในระดับความรุนแรงมากนัก เจ้าของควายอาจชดใช้ค่าเสียหายเป็นปุ๋ยหว่านนาข้าวให้แก่ชาวนา ดังเสียงที่ว่า

“...ความขัดแย้งไม่มีอะไร พุดคุยกันได้ เมื่อควายไปกินข้าวเขา อย่างดีก็ซื้อปุ๋ยไปชดเชยให้เขา...”

(สัมภาษณ์, 2556)

หรือกรณีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่ปลูกปาล์มกับควาย ก็ไม่ต่างกันมากนัก ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“...ตอนนี้ต้องแล (ดู) อย่างใกล้ชิด เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมปลูกปาล์ม พอปล่อยควายควายจะเข้าไปกินปาล์ม เจ้าของควายต้องรับผิดชอบจ่ายค่าเสียหายให้แก่เจ้าของสวนก็ตกลงกันได้...”

(สัมภาษณ์, 2556)

“...ปล่อยควายตอนเช้าประมาณตี 4 ตอนเข้าคอกประมาณ 4 โมงเย็นสวนปาล์มไม่มีรั้วควายก็เข้าไปกิน ไปเหยียบย่ำ ทำความเสียหาย ต้องมาเจรจากัน...”

(สัมภาษณ์, 2556)

โดยนัยนี้ การตกลงกันได้หรือการยอมความต่อกันของคู่กรณี ทั้งโดยการใช้ความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ ความรู้สึกที่ฝังภายใต้จิตสำนึกแห่งความเป็นพี่น้องชุมชนเดียวกัน หรือเจรจาไกล่เกลี่ยผ่านผู้นำชุมชน ล้วนสะท้อนถึงความเข้มแข็งของระบบเครือญาติ และผู้นำชุมชนที่ยังคงมีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชั้นพื้นฐานของชุมชนรายรอบลุ่มน้ำทะเลสาบ อีกทั้งยังสะท้อนถึงการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยกระบวนการยุติธรรมของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวนั้น อาจไม่สามารถสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคมได้ การลดอำนาจรัฐและส่งเสริมบทบาทชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการด้วยกระบวนการยุติธรรมของชุมชนโดยใช้จารีต ระบบความเชื่อ ความศรัทธา วัฒนธรรมของชุมชน และความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติในการไกล่เกลี่ยแก้ปัญหาและสร้างความสมานฉันท์ ซึ่งจัดเป็นระบบการจัดการความขัดแย้งแบบดั้งเดิมที่ชุมชนในพหุวัฒนธรรมจะมีวิธีการจัดการความขัดแย้งที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ใช้การเจรจา การไกล่เกลี่ย และการตัดสินโดยบุคคลที่สาม ซึ่งมีข้อดีที่ว่าเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและการเคารพค่านิยมของท้องถิ่นนั่นเอง

กรณีความขัดแย้งในมิติการทำประมง

การทำประมงนับเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน โดยชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงรับรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งในแง่ของฤดูกาลที่เปลี่ยนไป สภาพน้ำในลุ่มน้ำทะเลสาบ ปัญหาความตื่นเงินของทะเลสาบที่ส่งผลให้สัตว์น้ำลดจำนวนลงหรือบางชนิดอาจไม่พบแล้วในรอบสิบปีที่ผ่านมา และจากภาวะการขาดแคลนทรัพยากรสัตว์น้ำดังกล่าวนี้ ส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทั้งระหว่างชาวบ้านใน

ชุมชน และระหว่างคนในและคนนอกชุมชน ทั้งนี้ชุมชนควนโสเป็นหนึ่งในหลายชุมชนในเขตลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตอนล่างที่ประสบปัญหาในลักษณะเดียวกัน และมาตรการแก้ปัญหาในมิตินี้ คือ การกำหนดเขตฟาร์มทะเล สำหรับชุมชนควนโสได้มีการกำหนดเขตฟาร์มทะเลเพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ (ภาพที่ 2) โดยมีคณะกรรมการฟาร์มทะเลของชุมชนที่ร่วมกันทำงานและกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทั้งการมีข้อห้ามจับสัตว์น้ำในเขตฟาร์มทะเลและการมีบทลงโทษแก่ผู้ที่ฝ่าฝืนเป็นลำดับขั้นตอนจากเบาไปสู่หนักโดยเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่มีการจับสัตว์น้ำในเขตหวงห้ามจนกลายเป็นความขัดแย้ง แต่สามารถคลี่คลายได้ในระดับการพูดคุยซึ่งทำให้เกิดความรุนแรงหรือต้องพึ่งพาระบบความยุติธรรมจากรัฐ

ภาพที่ 2 พื้นที่แนวกันเขตฟาร์มทะเลของชุมชน

โดยกฎและกติกาเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกัน เนื่องจากฟาร์มทะเลเป็นกลไกการปรับตัวหนึ่งของชุมชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่พยายามปกป้องทรัพยากรภายใต้การเผชิญกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ทั้งนี้เพื่อให้ทรัพยากรเป็นฐานการดำรงชีพของคนในชุมชนต่อไป ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“...พอเรามีฟาร์มทะเล ใครก็ไม่หาญ (กล้า) เข้าไปยุ่ง ถึงบางทีก็เห็นมีพวกเด็กนักเรียน จากสงขลาเข้ามาปลูกต้นไม้ ต้นลำพู ต้นโกกงาง เห็นหวางนี้ (เด็ยนี้) ก็เดิบ (โต) ขึ้นแล้ว...”
(สัมภาษณ์, 2556)

“...เจอนะคนที่ทำความผิด แต่ส่วนมากจะไม่ทำซ้ำสอง คนที่เจอก็เป็นคนในชุมชน ที่ออกหาปลาที่ทะเล จะแอบมาตอนกลางคืน เรือบางลำอยู่นอกบริเวณฟาร์มทะเล แต่เอาเครื่องมือล้าเข้าไป ต้องเข้าไปดูใกล้ๆ...”
(สัมภาษณ์, 2556)

“...ตั้งแต่มีฟาร์มทะเล ทุกคนรู้สึกได้ว่าเป็นเจ้าของร่วมกัน คนที่หาปลาก็ผลัดเปลี่ยนกันไปดูฟาร์ม ก็คนหาปลาที่ทะเลที่คลุกคลีกับฟาร์มมากที่สุดถ้าเราไม่ช่วยกันดูแล ปานนี้ คงไม่มีปลาสักตัวแล้ว...”
(สัมภาษณ์, 2556)

กล่าวได้ว่า คนในชุมชนควนโสดตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ในพื้นที่ฟาร์มทะเล โดยหากมีใครพบเห็นผู้ลักลอบจับสัตว์น้ำในเขตฟาร์มก็จะให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐ และมีการแจ้งให้คณะกรรมการฟาร์มทะเลของชุมชนรับทราบ เพื่อดำเนินการตรวจสอบความผิดและลงโทษตามเงื่อนไขและข้อตกลงของชุมชนต่อไป แม้ว่าระยะหลังคนในชุมชนจะเชื่อมั่นต่อกฎหมายประมงลดลงเนื่องจากไม่สามารถลงโทษผู้กระทำความผิดได้อย่างจริงจังก็ตาม กระนั้น ผู้นำและชาวบ้านในชุมชนที่เกี่ยวข้อง จำนวน 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 5, 6, 10, 11 และบางส่วนของหมู่ที่ 8 ก็ยังร่วมด้วยช่วยกันในการเฝ้าระวังและดูแลเขตหวงห้ามในการจับสัตว์น้ำ โดยการออกเรือแต่ละครั้งไม่ว่าจะเป็นช่วงกลางวันหรือกลางคืน ชาวบ้านจะผลัดเปลี่ยนกันเป็นเวรยามด้วยความเต็มใจ

กรณีความขัดแย้งในมิติการใช้ทรัพยากรจากป่าเสม็ด

โดยเฉพาะป่าเสม็ดทุ่งบางนกกอกซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญ เนื่องจากป่าเสม็ดเป็นพืชป่าพุ่มขึ้นในพื้นที่ลุ่มต่ำที่เป็นแอ่งและมีน้ำท่วมขังเกือบตลอดทั้งปี จึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยอินทรีย์วัตถุ หรือ “พีท” ที่อยู่เหนือชั้นดินไม่ต่ำกว่า 50 เซนติเมตร ทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ซึ่งสังคมพืชและสัตว์นี้มีความสำคัญต่อระบบนิเวศของป่าและการดำรงชีวิตของคนในชุมชน (ภาพที่ 3) ทั้งนี้พบว่า มีกรณี

ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากไม้เสม็ดในป่า และเป็นอีกหนึ่งปัญหาความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการใช้และการจัดการทรัพยากร โดยปัจจุบันยังคงเป็นปัญหาสำคัญในระดับประเทศที่ยังไม่มีทางออกชัดเจน

ภาพที่ 3 แผนที่แสดงพื้นที่ป่าเสม็ดทุ่งบางนกออกและต้นเสม็ด

เช่นเดียวกับชุมชนควนโสที่ชาวบ้านยังมีปัญหาเกี่ยวกับเอกสารสิทธิ์ในที่ดินที่ซ้อนทับกับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และยังไม่ได้รับการแก้ปัญหาจนนำไปสู่ความขัดแย้งในระดับที่แสดงออก นั่นคือ การรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อยื่นเอกสารกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินต่อหน่วยงานรัฐ และแสดงหลักฐานการครอบครองที่มีก่อนการประกาศให้ป่าชุมชนดังกล่าวเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ดังเสียงสะท้อนที่ว่า

“...ป่าเสม็ดเป็นของรัฐ รัฐต้องดูแลจัดการเอง ชาวบ้านไม่เกี่ยวเพราะไม่มีอำนาจหรือสิทธิในการดูแลปกป้อง ยิ่งตอนนี้ไม่มีนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ป่าเสม็ดจึงถูกตัดไปเรื่อยๆ ห้ามใครก็ไม่ได้...”

(สัมภาษณ์, 2556)

“...ห้ามคนเข้า จึงไม่มีใครเข้าไปดูแลป่า ไฟไหม้ทุกปี ส่วนใหญ่เกิดจากชาวบ้านที่เผาไร่เผานา และยาสูบ คนจากภายนอกก็ลักลอบเข้าไปตัดไม้เพื่อนำไปทำเครื่องใช้เครื่องเรือนใช้เลื่อยไฟฟ้าตัด เสียงดังรบกวนมาก...”

(สัมภาษณ์, 2556)

“...ทางป่าไม่มีนโยบายว่า ถ้าตัดต้นไม้ 10 ต้น ต้องปลูกคืน 10 ต้น คือตัดไปเท่าไรให้ปลูกคืนตามจำนวนที่ตัดไปนั้น แต่ตอนนี้ตัดไม้แล้วไม่ปลูกคืน ป่าก็ร่อยหรอ ซ้ำยังเผาป่าอีก...”

(สัมภาษณ์, 2556)

ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า ป่าเสม็ดภายใต้การจัดการป่าโดยรัฐทำให้ป่าเกิดความเสื่อมโทรมและมีความอุดมสมบูรณ์เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่ากระทั่งสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพไป ทั้งยังส่งผลกระทบต่อเชื่อมโยงถึงวิถีคนในชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากป่าอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นแง่ของการเป็นแหล่งอาหารหรือแหล่งประกอบอาชีพซึ่งสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ตลอดจนส่งผลกระทบต่อระบบคิดของคนในชุมชนที่เปลี่ยนไปให้ความสำคัญกับพืชเศรษฐกิจ จำพวกยางพาราและปาล์มน้ำมันแทน โดยตระหนักถึงคุณค่าของผืนป่าลดลงและแตกต่างกันไปในแต่ละคน และที่สุดนำไปสู่ความขัดแย้งทั้งระหว่างชาวบ้านในชุมชน หรือระหว่างคนในและคนนอกชุมชน หรือระหว่างรัฐกับชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

การศึกษานี้ มุ่งฉายภาพของยุทธธรรมเชิงสมานฉันท์กับการจัดการความขัดแย้งของชุมชนคนโส ซึ่งปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชนมีทั้งปัญหาความขัดแย้งที่เกิดจากการใช้ทรัพยากร ปัญหาทั่วไป และปัญหาอำนาจอิทธิพลของคนในชุมชน ทั้งนี้ปัญหาเหล่านี้สามารถคลี่คลายได้ในระดับชุมชน โดยอาศัยกลไกความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่ยังคงมีความเหนียวแน่นกลมเกลียว การให้ความไว้วางใจต่อผู้นำ ผู้นำอาวุโสในชุมชนจนทำให้การไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างคู่อริคลี่คลายลงได้ รวมถึงการมีสภาองค์กรชุมชนเป็นพื้นที่ในการพูดคุยไกล่เกลี่ย สำหรับกรณีความขัดแย้งในมิติการใช้ประโยชน์ที่ดิน พบว่า ความขัดแย้งระหว่างคนที่มีอาชีพเลี้ยงสัตว์และเกษตรกรรมมีทั่วไป และมีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งคล้ายคลึงกับ

Yasuhiro and Sibounheuang (2010) ที่ศึกษาความขัดแย้งระหว่างควายน้ำและเกษตรกรกรรมในภาคเหนือของประเทศไทย สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของควายและวิถีชีวิตคนในชุมชน การรุกรานของเกษตรกรเชิงพาณิชย์และพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวจำพวกยางพาราที่ส่งผลกระทบต่อการใช้ควายและเกิดภาวะถดถอยของอาชีพ ซึ่งบ่งชี้ได้จากจำนวนควายที่ลดลงมากกว่าครึ่งหนึ่งในแทบทุกชุมชนที่มีการประกอบอาชีพนี้ คล้ายคลึงกับชุมชนควนโสที่พบว่า อาชีพการเลี้ยงควายในชุมชนลดลงโดยบ่งชี้ได้จากจำนวนควายที่ลดลงเช่นกัน ทั้งนี้ในกระแสบริโภคนิยมยุคใหม่ที่รุกรานเข้าไปในชุมชน เป็นอีกปัจจัยที่ส่งผลให้ความนิยมในการบริโภคเนื้อควายลดลงด้วย นอกจากนี้ ยังสะท้อนถึงปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างควายน้ำและเกษตรกรเชิงพาณิชย์ ทว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนมีจุดเริ่มต้นของกระบวนการที่ไม่แตกต่างจากชุมชนควนโสมากนัก นั่นคือ การไกล่เกลี่ยโดยผู้นำชุมชนถือว่ามีความสำคัญในการคลี่คลายปัญหาเบื้องต้นแต่ระดับความขัดแย้งมีความแตกต่างกัน โดยในประเทศไทยมีระดับความขัดแย้งที่รุนแรงกว่า มีความยุ่งยากและซับซ้อนมากกว่า ต้องใช้การแก้ปัญหาในระดับนโยบาย นั่นคือ มีการจัดโซนการเลี้ยงสัตว์ การทำเกษตรกรรม โดยมีกฎและกติกาที่เคร่งครัดแต่แนวทางดังกล่าวนี้ก็有一部分หนึ่งที่ทำให้เกิดความยุ่งยากในการเลี้ยงควายมากขึ้น อาชีพการเลี้ยงควายจึงลดน้อยลง

ขณะที่กรณีความขัดแย้งในมิติการทำประมง พบว่า ผู้นำชุมชนยังถือว่าเป็นกลไกสำคัญต่อการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย ดังกรณีศึกษาของ Panyasri (2009) ที่พบว่า ผู้มีบทบาทเบื้องต้นในการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งของชุมชนในพื้นที่ตำบลสองแคว อำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ คือผู้ใหญ่บ้านและกำนัน และเช่นเดียวกับ Trakunphichayachai (2009) ที่พบว่า ผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านต่างๆ ของจังหวัดนครราชสีมา นอกจากนี้ Chuapram et al. (2012) ซึ่งศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น โดยให้ความสนใจต่อชุมชนไทยพุทธและชุมชนพื้นบ้านโดยรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และได้ผลการศึกษาน่าสนใจว่า ระยะเวลากว่าศตวรรษที่ผ่านมา (ก่อน พ.ศ. 2470-2010) ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติของชุมชนเหล่านี้ยังคงแน่นแฟ้นเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ชุมชนควนโสก็ไม่แตกต่างไปจากชุมชนที่กล่าวมาก่อนแล้วมากนักอย่างไรก็ตาม ระบบเครือญาติ ระบบอาวุโส และผู้นำชุมชน ยังมีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย โดยในอดีตชุมชนใช้ระบบคุณค่าในการจัดการความขัดแย้งของชุมชนซึ่งแม้ว่าปัจจุบันจะมีข้อจำกัดมากขึ้นก็ตาม โดย Bunsit (2006) กล่าวว่า แนวคิดระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยหากพิจารณาความสัมพันธ์ระดับครอบครัวหรือความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติแล้ว แนวคิดสำคัญที่เกี่ยวข้องคือเรื่องกตัญญูกตเวทีหรือบุญคุณ ส่วนความสัมพันธ์ระดับชุมชนและสังคมเป็นความสัมพันธ์ของการพึ่งพาอาศัยกันซึ่งมีทั้งหลักการตอบแทนที่ถือว่าเป็นหลักการสร้างพันธะทางสังคมในการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ และยังมีหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกันในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนโดยกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุม

ส่วนกรณีความขัดแย้งในมิติการใช้ทรัพยากรจากป่าเสม็ด พบว่า ปัญหานี้ยังคงต้องร่วมมือกันหาแนวทางแก้ปัญหาต่อไป โดยแนวทางหนึ่งที่ปัจจุบันหน่วยงานรัฐได้พยายามนำมาปรับใช้คือ แนวคิดยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในกระบวนการยุติธรรมด้านทรัพยากรป่าไม้ (Chankhai, 2009) และการสร้างความร่วมมือในการจัดการป่าร่วมกันของผู้มีส่วนได้เสียที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ดังที่ Montrirak (2010) ซึ่งพบว่า แนวทางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดจากการประกอบกิจการเหมืองแร่ทองคำในเขตตำบลเขาหลวง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ก็คือ การจัดตั้งคณะกรรมการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งของชุมชนนั่นเองกล่าวได้ว่า การคลี่คลายความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนควนโส ส่วนใหญ่เริ่มต้นที่การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยใช้บุคคลที่สามซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือ เกรงใจ และเชื่อใจว่าบุคคลเหล่านี้มีความเป็นกลาง สอดคล้องกันกับชุมชนอื่นๆ ในสังคมไทย สอดคล้องกับ Panyapong et al. (2011) ที่พบว่า ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำกรณีเขื่อนลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ ก็สามารถคลี่คลายลงได้ด้วยการใช้วิธีการดังกล่าวข้างต้น โดยนัยนี้การเจรจาไกล่เกลี่ยเป็นวิธีการพื้นฐานในการแก้ปัญหาความขัดแย้งของชุมชนในบริบทสังคมไทย และประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงกรณีการจัดตั้งสถาบันในรูปแบบต่างๆ ขึ้นในชุมชน โดยกำหนดกฎและกติกาเพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน ซึ่งปัจจุบันแนวทางดังกล่าวนี้ได้เข้ามามีบทบาทในการระงับข้อพิพาทในชุมชนมากขึ้น

โดยสรุป ชุมชนควนโสเป็นอีกชุมชนหนึ่งซึ่งแม้จะมีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นทั้งระหว่างสมาชิกในชุมชนเองและระหว่างสมาชิกในชุมชนกับหน่วยงานรัฐ โดยปัญหาเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตและการทำมาหากินเป็นสำคัญ ซึ่งไม่ต่างจากชุมชนอื่นๆ ในประเทศไทย และความสัมพันธ์ในแบบเครือญาติหรือการให้ความเคารพต่อผู้อาวุโสรวมถึงผู้นำในชุมชน ยังเป็นกลไกสำคัญต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั่นคือ สังคมไทยยังให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติเป็นอย่างมากสะท้อนได้จากคำพูดในการทำงานที่ว่า “ความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดา” หรือ “สามารถพูดคุยกันได้” หรือ “เป็นญาติพี่น้องกันทั้งนั้น” และกล่าวได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ช่วยลดความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งนี้ผลจากการไกล่เกลี่ยทำให้เกิดภาวะจำยอมเพราะความเกรงใจหรือเคารพนับถือผู้ไกล่เกลี่ย ซึ่งการเกิดภาวะจำยอมเช่นนี้ย่อมไม่ส่งผลดีต่อความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีมากนัก และต้องอาศัยระยะเวลาในการฟื้นคืนสัมพันธ์ภาพที่ยาวนานมากขึ้นกว่ารูปแบบการยอมรับต่อปัญหาที่เกิดขึ้นและเข้าใจซึ่งกันและกันของคู่กรณี

ที่สุด การหันกลับมาพิจารณาบริบทจารีตและกลไกของชุมชนในอดีตมากขึ้น และพยายามที่จะนำมาใช้ร่วมในการพิจารณาแก้ปัญหาความขัดแย้งในกระบวนการยุติธรรมอย่างจริงจัง กล่าวอีกอย่างหนึ่ง การปฏิรูประบบยุติธรรมโดยแนวคิดยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ จึงเป็นระบบยุติธรรมทางเลือกที่มีการเคลื่อนไหวไปสู่การประยุกต์ใช้อย่างบูรณาการ และนำไปสู่การให้อภัยซึ่งกันและกัน ประสานรอยร้าว รัฐบาลมีมติชอบต่อการกระทำของตน และเคารพต่อสิทธิของผู้อื่น ย่อมสร้างสังคมที่เปี่ยมสันติสุขให้เป็นจริงได้

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่ได้รับจากการวิจัย

จากผลการวิจัยที่พบว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งของชุมชนมีกลไกสำคัญที่ช่วยฟื้นฟูสัมพันธภาพของคู่กรณีนั้นคือ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติซึ่งยังคงมีความเข้มแข็งทั้งในชุมชนควนโสและอีกหลายๆ ชุมชนในประเทศไทย การให้ความไว้วางใจต่อผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน การยึดหลักศรัทธาตามแนวทางศาสนา รวมถึงการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของชุมชนโดยมีสมาชิกในแต่ละหมู่บ้านเข้าร่วม กลไกเหล่านี้ถือเป็นแนวทางที่ควรให้ความสำคัญและนำเข้าสู่กระบวนการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมต่อไป

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับการวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ หรือระบบผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน ที่ยังคงมีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย ตลอดจนภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาตินั้นมีความเชื่อมโยงกับประเพณี วัฒนธรรมโตบ้างของท้องถิ่นที่แฝงด้วยกุศโลบายให้ผู้คนในชุมชนมีความรักสามัคคีทำให้ระบบความสัมพันธ์แบบนี้ยังดำรงอยู่ได้ในสังคมไทยภายใต้กระแสความทันสมัย

References

- Bendem-Ahlee, S. & Parinyasutinun, U. (2010). "Accounts on Community Rights of Khlong Na Thap Community, Tambon Na Thap, Chana District, Songkhla Province". In the 20th Thaksin university Annual Conference on Thai Society Development with Creative Research". 780-787. Songkhla : Masterpiece and Crochet. (in Thai).
- Bendem-Ahlee, S. (2012). "Community Rights Dynamics of Khlong Na Thap Native Fishers. Songkhla : Namsin Advertising.
- Bunsit, A. (2006). *Restorative Justice in Local Thailand*. Retrived on December 14, 2011 from <http://www.idis.ru.ac.th /report/index.php?topic= 435.0> (in Thai).
- Chankhai, C. (2009). "The Use of Restorative Justice in Solving Problems of Offenders Against Natural Resources : A Case Study on Forest Resources". Thesis for Master of Law, Faculty of Law, Ramkhamhaeng University. (in Thai).

- Chuapram, S. et al. (2012). Transformation of Local Living : Buddhist Thai Communities and Vernacular Houses around Songkhla Lake Basin. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 50 (2012) : 42-54.
- Frederiken, E. (2005). *Restorative Justice : Rethinking Justice in a Postcolonial World*. <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2005/Frederiksen.pdf> (accessed May 5, 2011). (in Thai).
- McLaughlin, E., Fergusson, R., Hughes, G. & Westmarland, L. (2003). *Restorative Justice Critical Issues*. London : Sage Publishing. Cited in Yosawan Boribunthana and Pornprapha Klaewkla. (2010). Full text report on the Effects of Restorative Justice on the aggrieved and offenders. Office of Research and Development, Department of Probation. Retrieved on May 5, 2011 from <http://www.oja.go.th/doc/Lists/doc/Attachments/469/รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์.pdf>.
- Montrirak, C. (2010). "A Research Report on Ways to Solve Problems of Conflict from Doing Gold Mining Business in Tambon Khao Luang, Wang Saphung District, Loei Province". Loei Rajaphat University. (in Thai).
- Musa, M. (2007). *Conflict Management the Thai Muslims' Way. Documents for the National Conference on Justice Affairs*. Retrieved on April 20, 2011, from http://www.oja.go.th/service/Lists/Attachments/76/oja_symposium_5_G2_room3.pdf. (in Thai).
- O'Neill, S. J. (2009). *Restorative justice in Catholic Social Teaching: Implications for Deliberative Democracy*. http://www.luc.edu/dccirp/pdfs/O'Neill_Proposal1.pdf (accessed May 9, 2011).
- Panyapong, S. et. al. (2011). "Conflict Resolution for Water Resource Management in Thai Society : A Case Study of Lampatao Dam in Chaiyaphum Province". *KKU Research Journal 1* (July - September 2010). 121 - 141. (in Thai).
- Panyasri, K. (2009). "The Role of the Tambon Song Kwaie Administrative Organization, Doi Lo District, Chiang Mai Province". Thesis for Master of Political Science in Politics and Administration, Graduate School, Chiang Mai University. (in Thai).
- Satayanurak, A. (2010). *How Can We Love When We Do Not Understand Each Other*. Bangkok : Phap Phim. (in Thai).

- Trakunphichayachai, C. (2009). *“The Role of Village Headmen in Solving Problems of Conflict in Villages in Nakhon Ratchasima Province”*. Thesis for Master of Liberal Arts in Social Sciences for Development, Graduate School, Nakhon Ratchasima Rajabhat University.
- Tambon Khuan So Administrative Organization. (2006). *Basic Data*. Retrieved on April 18, 2011, from <http://www.khuanso.go.th/content/history.php> (in Thai).
- Yasuhiro & Sibounheuang. (2010). Conflict between Water Buffalo and Market-Oriented Agriculture : A Case Study from Northern Laos. *Journal of Southeast Asian Studies*, 47 (March 2010). 365-373.

ผู้เขียน

ดร. อุทัย ปริณญาสุทินันท์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

15 ถนนกาญจนวนิช ตำบลคอหงส์อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 90110

e-mail : utaiparinyasutinun@hotmail.com

